

Loss of Indigenous development Capacities in Kurdistan Province (Presentation of Grounded Theory in Water Resources Management)

Hossein Daneshmehr

1. Department of Social Science, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. Email: hdaneshmehr@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 15 April 2023
Received in revised form:
21 May 2023
Accepted: 08 August 2023
Published: 11 July 2023

Keywords:

Kurdistan Province,
Underdevelopment, Local
Development, Water,
Grounded Theory.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the areas of underdevelopment of Kurdistan province in the area of water based on the theories of socio-economic underdevelopment and local development, as well as to provide solutions based on the development of Kurdistan province to activate the areas that drive the development of the province (water) and eliminate its obstacles.

The method utilized in this study is ground theory, the data collection instrument is semi-structured interviews with elites in the water sector of the Kurdistan province, and the data analysis method is thematic analysis.

Kurdistan province is currently in a state of underdevelopment in the water sector, as evidenced by the study's findings. The most significant areas, factors, and consequences of underdevelopment in the water sector of Kurdistan province are: climatic changes, lack of integrated water management, lack of credit, inattention of the academic elite and representatives to the water issue of the province, natural barriers to exploitation, and a reduction in the share allocated to fisheries and agriculture and issues caused by the transfer of water from dams to other areas (transfer between basins).

The research reveals that the most significant development advantages of the province's water sector are the relative advantage of exploitable water and its storage, vast rain-fed lands, the development of modern irrigation systems and agricultural activities, water tourism, and the development of fisheries and aquatic activities. In general, water can serve as one of the important drivers of development in Kurdistan province and activate other development capacities, such as agriculture, tourism, mines, and industry.

Cite this article: Daneshmehr, H. (2023). Loss of Indigenous development Capacities in Kurdistan Province (Presentation of Grounded Theory in Water Resources Management). *Community Development (Rural and Urban Communities)*, 15(1): 117-133. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363971.668812>

© The Author(s). Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363971.668812>

زایل شدن ظرفیت‌های توسعه محلی در استان کردستان (ارائه نظریه داده‌بنیاد در حوزه مدیریت منابع آب)

حسین دانش‌مهر

۱. گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: hdaneshmehr@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف پژوهش حاضر، بررسی زمینه‌های توسعه‌نیافتگی استان کردستان در حوزه آب مبتنی بر نظریه‌های توسعه‌نیافتگی اقتصادی-اجتماعی، توسعه محلی و جامعه‌شناسی محیط‌زیست و همچنین ارائه راهکارهایی مبتنی بر توسعه استان کردستان در جهت فعال کردن حوزه‌های پیشران توسعه استان (آب) و مانع‌زدایی از آن است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱/۲۶	روش پژوهش، گرند تئوری، ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته با نخبگان حوزه آب استان کردستان و روش تحلیل داده‌ها، تحلیل مضمونی است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۲/۳۱	یافته‌ها نشان می‌دهد در حال حاضر استان کردستان در حوزه آب در وضعیت توسعه‌نیافتگی قرار دارد. مهم‌ترین زمینه‌ها، عوامل و پیامدهای توسعه‌نیافتگی در بخش آب استان کردستان عبارت‌اند از: تغییرات اقلیمی، فقدان مدیریت یکپارچه آب، کمبود اعتبارات، بی‌توجهی بخش نخبگان دانشگاهی و نمایندگان به مسئله آب استان، موانع طبیعی بهره‌برداری، کاهش سهم تخصیص به شیلات و کشاورزی و انتقال آب سدها به مناطق دیگر (انتقال آب بین حوضه‌ای).
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۲۰	نتایج نشان می‌دهد مهم‌ترین مزیت‌های توسعه‌ای بخش آب استان عبارت‌اند از: مزیت نسبی آب قابل بهره‌برداری و ذخیره‌سازی آن، اراضی دیم وسیع، توسعه سامانه‌های نوین آبیاری و فعالیت‌های کشاورزی، گردشگری آبی و توسعه فعالیت‌های شیلات و آبزیان. در مجموع می‌توان گفت آب می‌تواند به‌عنوان یکی از پیشران‌های مهم توسعه در استان کردستان عمل کند و دیگر ظرفیت‌های توسعه در استان مانند کشاورزی، گردشگری، معادن و صنعت را فعال کند.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۶/۲۹	
کلیدواژه‌ها:	
استان کردستان، توسعه‌نیافتگی، توسعه محلی، آب، نظریه داده‌بنیاد.	

استناد: دانش‌مهر، حسین. (۱۴۰۲). زایل شدن ظرفیت‌های توسعه محلی در استان کردستان (ارائه نظریه داده‌بنیاد در حوزه مدیریت منابع آب). توسعه محلی (روستایی-شهری)، ۱۵ (۱): ۱۱۷-۱۳۳. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363971.668812>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363971.668812>

۱. مقدمه و طرح مسئله

پژوهش حاضر درباره وضعیت و داستان توسعه‌نیافتگی در بخشی سراپا متفاوت و مرزی از ایرانی است که طبق یک تقسیم‌بندی رایج به کشوری درحال توسعه موسوم شده است؛ کشوری با تنوعات قومی، زبانی، گویشی، مذهبی، جغرافیایی، طبقاتی و... در ادبیات توسعه، این فرض تقریباً به اثبات رسیده است که توسعه در چنین کشورهایی عمدتاً مبتنی بر منطق مرکز-پیرامون اتفاق افتاده است. این علاوه بر آن است که خود سیاست‌های توسعه‌ای به خلق انواع تضادها، شکاف‌ها، عدم توازن و توسعه‌نیافتگی دامن می‌زنند. توسعه به‌مثابه جریانی چندبعدی، در حرکتی پیش‌رونده کاهش فقر، بیکاری و نابرابری، ایجاد نظام اجتماعی مبتنی بر عدالت و افزایش مشارکت مردم را به دنبال دارد و امروزه وضعیت و سازوکار توسعه‌ای خود به «گفتمان اسطوره پیشرفت» بدل شده است (اسکوبار،^۱ ۱۹۹۵). علاوه بر این در کنار شکاف‌های مختلف ناشی از توسعه و نابرابری‌های فضایی، منازعات قومی نیز از منطق مرکز-پیرامون تبعیت می‌کند. به عبارت دیگر، این شکاف‌های مرکز-پیرامون منطبق بر یکدیگر، در و به‌واسطه سیاست‌های توسعه دولت‌ها تولید و بازتولید خواهند شد.

با استناد به بررسی‌های تجربی، تا حد زیادی این قضیه اثبات شده که توسعه‌نیافتگی مناطق پیرامون و حاشیه کشور متأثر از شیوه سیاست‌گذاری‌های نامناسب و نامتوازن توسعه بوده است (ابراهیم‌پور، ۱۳۸۹). از طرفی نیز به‌رغم مطرح‌شدن مفهوم «توسعه مناطق حاشیه‌ای» و برنامه‌ریزی منطقه‌ای در قوانین و اسناد مختلف از جمله قانون اساسی، سند چشم‌انداز و برنامه‌های توسعه، همواره مناطق محروم، نابرخوردارتر و مرکز فربه‌تر شده است. به این ترتیب مسئله محوری پژوهش حاضر حول این پرسش کلی صورت‌بندی شده است که عمده‌ترین زمینه‌ها و علل فرایند توسعه‌نیافتگی مناطق مرزی و خاصه استان کردستان کدام‌اند. فرایند زایل‌شدن این ظرفیت‌ها به چه طریقی صورت گرفته است؟ و چگونه می‌توان از ظرفیت‌های بالقوه موجود در راستای بهره‌مندی از فرایند توسعه استان بهره جست؟ در این پژوهش، با بررسی حوزه مدیریت منابع آب در استان کردستان به این پرسش‌ها خواهیم پرداخت.

امروزه آب‌شناسان یقین دارند که نحوه استفاده از منابع آب دنیا و چگونگی مصرف بهینه و مشترک از منابع آب شیرین موجود در جهان هم محدود و آسیب‌پذیر و هم عامل اصلی توسعه و پایداری است، اما همین امر می‌تواند زمینه‌هایی فراهم کند که توسعه‌نیافتگی را هم بازتولید و هم تشدید کند. بحران آب حتی می‌تواند تعیین‌کننده وضعیت جنگ یا صلح در عصر حاضر باشد (چشمی و احمدی سیدآبادی، ۱۳۹۵: ۱) و در این میان، خاورمیانه یکی از مناطق بحرانی جهان محسوب می‌شود؛ بنابراین ارتباط بحران آب با توسعه‌نیافتگی، ارتباطی دوسویه است که مستلزم توجه به سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای است.

استان کردستان عموماً مشتمل بر مناطق مرزی است و از منظر توسعه‌یافتگی شاخص‌های توسعه انسانی (احمدی و همکاران، ۱۳۹۲؛ مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۹۴)، توسعه اقتصادی متوازن (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۴؛ جلایی‌پور و باینگانی، ۱۳۹۵؛ حاجی‌نژاد و احمدی، ۱۳۸۹) و فضایی (خیرالدین و رازپور، ۱۳۹۵)، زیرساخت‌های توسعه و گردشگری (مهدوی و همکاران، ۱۳۹۵؛ حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۴) همچنین از نظر اشتغال و بیکاری (مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۹۴) در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. علاوه بر این، استان کردستان جزو استان‌هایی است که با تنش آبی دست‌وپنجه نرم می‌کنند. خروج قسمت اعظم آب موجود از استان، برنامه‌های توسعه‌ای مخرب محیط‌زیست استان، مدیریت غیراصولی منابع آب، عدم تمرکز و توازن قدرت بین مدیران محلی، استانی و ملی، حفر چاه‌های غیرمجاز و برداشت‌های بی‌رویه از منابع زیرزمینی (به‌ویژه در بخش شرقی استان)، فقدان کشاورزی برمبنای اصول توسعه پایدار و کاهش نزولات جوی و خشکسالی در حوزه رواناب‌ها (کاهش ۵۲ درصدی) همگی سبب

شدند تا کردستان در سال ۱۳۹۴ در بحران آبی قرار گیرد. این در حالی است که استان کردستان، به لحاظ کمیت و کیفیت منابع آبی، غنی است. به دلیل نارسایی این بخش از ظرفیت توسعه‌ای، لزوم تغییر رویکردهای کنونی احساس می‌شود. به بیان دیگر، آب، به‌عنوان یک عامل مؤثر در توسعه، فرصت و ظرفیتی مناسب در استان به‌شمار می‌رود که با وضعیت توسعه‌نیافتگی استان همخوانی ندارد؛ بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر، شناسایی مهم‌ترین موانع توسعه‌یافتگی و همچنین ظرفیت‌های محلی توسعه در حوزه آب در استان کردستان است.

۲. پیشینه تجربی پژوهش

نامدار و بوذرجمهری (۱۳۹۵) در «تحلیل ابعاد اقتصادی-اجتماعی و زیست‌محیطی بحران خشکسالی و آثار آن بر خانواده‌های روستایی: مطالعه موردی روستاهای شهرستان زرین‌دشت» به این نتیجه رسیدند که اثرات اقتصادی بحران خشکسالی‌های پیاپی به خروج دائمی نیروی کار از بخش کشاورزی، مهاجرت‌های روستایی و کاهش سطح زیر کشت تولید منجر شده است. کاوه مدنی^۱ (۲۰۱۴) در مقاله «مدیریت آب در ایران: چه چیزی موجب بحران نوظهور می‌شود» خاطرنشان می‌کند که ایران همچون کشورهای دیگر در خاورمیانه درگیر بحران آب است و سه عامل اصلی بحران آب را این‌گونه دسته‌بندی می‌کند: ۱. رشد سریع جمعیت و توزیع نامناسب جغرافیایی جمعیت؛ ۲. کشاورزی ناکارآمد؛ و ۳. عطش برای توسعه. نادریان‌فر و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه «اثرات طرح ۴۶ هزار هکتاری آبیاری دشت سیستان بر پایداری اجتماعی روستاها (مورد مطالعه: نواحی روستایی شهرستان هامون)» به این نتیجه رسیدند که اجرای طرح انتقال آب، ۱۲ روستا در وضعیت مطلوب، ۱۰ روستا در وضعیت متوسط و ۱۸ روستا در وضعیت نامطلوب یا تأثیرگذاری اندک طرح بر پایداری اجتماعی قرار گرفته‌اند. بیشترین تأثیرگذاری آن مربوط به مؤلفه‌های افزایش تمایل ماندگاری روستاییان در منطقه و انتظارات خوش‌بینانه به آینده سیستان است. منصوری‌مقدم و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «ارزیابی برنامه‌های توسعه‌ای با رویکرد مردم‌نگاری انتقادی (مورد مطالعه: پروژه‌های سدسازی در استان ایلام)» نتیجه گرفتند سیاست‌ها و برنامه‌های در پیش گرفته‌شده در پروژه‌های توسعه‌ای، روستاهای متأثر را با چالش‌هایی جدی مواجه کرده و با بیگانه‌تلقی کردن مردمان محلی، مشارکت و همراهی آن‌ها و استفاده از دانش محلی و بومی را نادیده گرفته است.

گری و مولر^۲ (۲۰۱۲) در مقاله «خشکسالی و مهاجرت، جمعیت روستایی اتیوپی» دریافتند که تغییرات آب‌وهوایی به‌صورت گسترده‌ای در کشورهای درحال توسعه موجب مهاجرت شده است. لاک وود و همکاران^۳ (۲۰۱۰) در پژوهش «اصول حکمرانی برای مدیریت منابع طبیعی در استرالیا، کانبرا» نشان دادند مدیریت منابع طبیعی پایدار نیازمند خواسته‌های جدید و تعریف کردن تمهیداتی هنجاری در بدنه حاکمیت است که دسترسی به آن‌ها برای مدیریت منابع پایدار طبیعی تاکنون محدود بوده است. آنچه پژوهش حاضر را هم ضروری و هم متمایز می‌کند، جنبه کاربردی-سیاست‌گذارانه و تأکید آن بر بعد توسعه محلی و استفاده از ظرفیت‌های منطقه‌ای توسعه است. این ایده که توسعه‌نیافتگی حوزه آب ناشی از کم‌توجهی به ظرفیت‌های محلی است و هم‌زمان توسعه‌نیافتگی در ابعاد دیگر را نیز تحت تأثیر مستقیم قرار می‌دهد، ضرورت بازنگری در سیاست‌های توسعه‌ای را گوشزد می‌کند که وجه تمایز و کاربردی پژوهش حاضر است.

1. Madani

2. Gray & Mueller

3. Lockwood et al.

۳. چارچوب مفهومی پژوهش

در جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی، رویکردهای مبتنی بر توسعه محلی به‌عنوان یکی از راهکارهای مقابله با توسعه‌نیافتگی در نظر گرفته می‌شود. در واقع از منظر این رویکرد، توسعه اجتماع محلی مستلزم وجود جامعه محلی مشارکت‌پذیر و دارای سرمایه اجتماعی بالا و در کنار آن دولتی کارآمد است که بتواند با نقش حمایتی خود، اهداف توسعه محلی را فراهم کند (سن^۱، ۲۰۰۳). از طرفی نیز رویکرد نظری پساتوسعه‌ای، نقطه عطفی در نقد ایده متداول و رایج توسعه بوده است. ایده پساتوسعه‌گرایان که می‌تواند بنیان نظری مهمی در عملی کردن توسعه محلی مردم‌گرایانه باشد، تکیه بر ویژگی‌های بومی، تاریخی و فرهنگی جوامع است. ملاحظه مشارکت اجتماعات هدف در توسعه محلی و تکیه بر دانش بومی آن در راستای تحقق این هدف، نقطه مشترک اندیشمندان این رویکرد در توسعه محلی است که رویکردهای نظری بعدی توسعه اجتماعات محلی، به‌شدت از آن وام گرفته‌اند (اسکوبار، ۱۹۸۴، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۹۵) و رهنما^۲ (۱۹۹۲، ۱۹۷۷). از جمله این رویکردهای مهم می‌توان به دیدگاه‌های نظری که نسبت بین توسعه و دانش بومی را در سطح اجتماعات محلی تشریح و تبیین کرده اشاره کرد.

رویکرد نظری جدیدی که در توسعه محلی مطرح شده، رویکرد دارایی‌مبنا است که مانند دیدگاه‌های دیگر توسعه محلی، بر اهمیت ظرفیت‌های اجتماع محلی تأکید کرده، اما این دیدگاه، در کنار اهمیت سرمایه اجتماعی، به اهمیت ظرفیت‌های کالبدی و فیزیکی نیز تأکید کرده است. به‌زعم متی و کونینگهام^۳ (۲۰۰۳)، طبق این رویکرد، قابلیت‌ها و توانمندی‌های ساکنان، انجمن‌ها و نهادهای عمومی محلی، مبنای استراتژی توسعه در اجتماع محلی را تعیین می‌کنند، نه آنچه در محله نبوده و محله بدان نیازمند است. از نظر کرتزمن و مک‌نایت^۴ (۱۹۹۳)، این رویکرد، اعضای اجتماع محلی را به‌عنوان عاملان تغییر فعال می‌بیند تا به‌عنوان ذی‌نفعان یا متقاضیان منفعل. رویکرد دارایی‌مبنا از سه ویژگی فرایندگرایی و تأکید بر ظرفیت‌سازی، جامع‌نگری و بسیج همه دارایی‌های محلی و رویکرد ابزاری به دارایی‌های محلی در تحقق اهداف آن برخوردار است.

از طرفی نیز نقش و جایگاه آب و مدیریت منابع آبی در نسبت با توسعه، یکی دیگر از موارد مناقشه‌برانگیز است. استدلال شده است که آب برای توسعه نقش کاتالیزور را ایفا می‌کند و بحران در مدیریت منابع آبی، بحران در فرایند توسعه را به همراه دارد. تحقیقات جدید خاطرنشان می‌کنند که قریب به دوسوم جمعیت جهان، دست‌کم در بخشی از سال، کمبود شدید آب را تجربه می‌کنند (مکونن و هوکسترا^۵، ۲۰۱۶: ۳)؛ علاوه بر بحران در مدیریت آب آشامیدنی و بحران توسعه انسانی و اجتماعی، بحران کم‌آبی فرایند توسعه اقتصادی در صنایع نیازمند به آب را نیز مختل می‌کند. از طرفی نیز آب را ورودی و پایه اصلی انواع تولیدات اعم از کشاورزی، صنعت، انرژی و حمل‌ونقل دانسته‌اند (گری و سادووف^۶، ۲۰۰۷: ۵۴۷-۵۵۲) که بحران آب تمامی این حوزه‌ها را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

همچنین تحلیل توسعه و غلبه بر توسعه‌نیافتگی از منظر جامعه‌شناسی محیط‌زیست و توسعه پایدار از نظر زیست‌محیطی در حوزه مدیریت آب از اهمیت حیاتی برخوردار است. جامعه‌شناسی محیط‌زیست لنزی جامعه‌شناختی ارائه می‌دهد که از طریق آن می‌توان ابعاد اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مسائل زیست‌محیطی از جمله مدیریت آب را بررسی کرد. بر تعاملات بین جامعه و محیط‌زیست تأکید

1. Sen
2. Rahnama
3. Mathieu & Cunningham
4. Kretzman & McKnight
5. Mekonnen & Hoekstra
6. Grey & Sadoff

می‌کند و پویایی‌های قدرت، نابرابری‌های اجتماعی و عوامل نهادی را که رویه‌ها و سیاست‌های محیطی را شکل می‌دهند، روشن می‌کند (بل و اشوود^۱، ۲۰۱۷). این رویکرد با به‌کارگیری نظریه‌ها و روش‌شناسی‌های جامعه‌شناختی، مانند ساخت‌گرایی اجتماعی و بوم‌شناسی سیاسی، فرایندهای اجتماعی را که به توسعه‌نیافتگی در مدیریت آب و توزیع نابرابر منابع آب کمک می‌کنند، آشکار می‌کند. درک توسعه و پرداختن به توسعه‌نیافتگی در مدیریت آب از طریق دریچه توسعه پایدار از نظر زیست‌محیطی برای اطمینان از رفاه بلندمدت جوامع انسانی و محیط طبیعی ضروری است. توسعه پایدار زیست‌محیطی بر نیاز به تعادل رشد اقتصادی، رفاه اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست برای دستیابی به نتایج پایدار تأکید دارد (اتکینسون^۲، ۲۰۱۸). در زمینه مدیریت آب، این رویکرد از ادغام اصول زیست‌محیطی، شیوه‌های حفاظت و مشارکت جامعه در فرایندهای تصمیم‌گیری دفاع می‌کند. ارزش ذاتی منابع آب و نیاز به حفظ کیفیت و کمیت آن‌ها برای نسل‌های حاضر و آینده را تشخیص می‌دهد. با اتخاذ توسعه پایدار از نظر زیست‌محیطی به‌عنوان یک چارچوب راهنما، سیاست‌گذاران و مدیران آب می‌توانند در جهت تخصیص عادلانه و کارآمد آب، حفظ اکوسیستم و انعطاف‌پذیری در مواجهه با چالش‌های زیست‌محیطی تلاش کنند و در نتیجه توسعه پایدار را تقویت کنند.

بنابراین مدیریت منابع آبی ارتباط تنگاتنگی با مدیریت فرایند توسعه دارد و تأکید بر رویکرد توسعه محلی برای حل مسائل ناشی از توسعه‌نیافتگی، درنهایت به کاهش تنش‌ها و منازعات ناشی از بحران آب و بالعکس منجر خواهد شد که یکی از پیش‌شرط‌های تحقق اهداف و برنامه‌های توسعه‌ای است؛ مدیریتی که ظرفیت‌های محلی توسعه را در نظر بگیرد و براساس این ظرفیت‌ها و مزیت‌ها، سیاست‌های توسعه‌ای را تهیه، تدوین و اجرایی کند.

۰۴ روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، از روش داده‌بنیاد یا زمینه‌ای استفاده شده است. نظریه زمینه‌ای مستقیماً از داده‌هایی استخراج شده است که در جریان پژوهش به‌طور منظم گرد آمده و تحلیل شده‌اند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۴: ۳۴). نمونه پژوهش کیفی و روش‌های نمونه‌گیری در این پژوهش عبارت‌اند از: نمونه‌گیری هدفمند، نمونه‌گیری نظری و نمونه‌گیری با حداکثر تنوع (ایمان، ۱۳۹۱؛ محمدپور، ۱۳۹۲؛ استراوس و کوربین، ۱۳۹۴: ۲۱۹)؛ بنابراین، نمونه مورد مطالعه شامل کارشناسان و سیاست‌گذاران استانی، نخبگان دانشگاهی و فعالان مدنی با مسائل مربوط به توسعه و آب در استان کردستان است. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، مصاحبه کیفی و بحث گروهی نیمه‌ساخت‌یافته است (استرابرگ، ۱۳۸۴: ۱۰۷-۱۱۰). زمان مصاحبه‌ها از ۶۰ دقیقه تا ۱۲۰ دقیقه متغیر بود. فرایند مصاحبه پس از ۱۳ مصاحبه به «اشباع نظری» رسید که در جدول ۱ مشخصات آن‌ها آمده است. به‌لحاظ تکنیک نیز از تکنیک تحلیل تماتیک (مضمونی) استفاده می‌شود. در این نوع تکنیک تحلیلی، سعی بر برکشیدن مضامین یا کد از طریق کدگذاری محتوای مصاحبه‌های انجام‌شده است (استراوس و کوربین، ۱۳۹۴: ۱۲۳؛ محمدپور، ۱۳۹۲: ۲۲۷-۳۳۰؛ فلیک، ۱۳۸۷: ۳۲۹). به این ترتیب در این پژوهش با استفاده از روش داده‌بنیاد به شناسایی زمینه‌ها، علل و پیامدهای توسعه‌نیافتگی در استان کردستان پرداخته و مشخص خواهد شد که نخبگان دانشگاهی، کارشناسان حوزه آب و فعالان مدنی چه دیدگاه‌هایی درباره توسعه و توسعه‌نیافتگی و ارتباط آن با حوزه آب در استان دارند. در انتها نیز مدلی مفهومی برای نشان دادن رابطه میان متغیرها ارائه شده است.

جدول ۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	سمت	سن	جنس	تحصیلات
۱	کارشناس حوزه آب	۴۱	مرد	کارشناسی
۲	کارشناس حوزه آب	۳۵	مرد	کارشناسی ارشد
۳	کارشناس حوزه آب	۴۷	مرد	کارشناسی
۴	کارشناس حوزه آب	۵۰	مرد	کارشناسی
۵	کارشناس حوزه آب	۳۹	زن	کارشناسی
۶	نخبه دانشگاهی	۴۴	مرد	دکتری
۷	نخبه دانشگاهی	۴۸	زن	دکتری
۸	نخبه دانشگاهی	۴۳	مرد	دکتری
۹	نخبه دانشگاهی	۴۵	زن	دکتری
۱۰	فعال مدنی	۳۷	مرد	کارشناسی ارشد
۱۱	فعال مدنی	۳۹	زن	کارشناسی
۱۲	فعال مدنی	۴۲	مرد	کارشناسی
۱۳	فعال مدنی	۳۵	مرد	کارشناسی ارشد

منبع: داده‌های پژوهش

۵. یافته‌های پژوهش

این بخش به ارائه خلاصه تماتیک مصاحبه‌های انجام‌شده و تحلیل زایل‌شدن ظرفیت‌های توسعه‌ای میدان مورد مطالعه می‌پردازد. تحلیل این وضعیت مبتنی بر تحلیل داده‌های میدانی گردآوری‌شده براساس تمهیدات نظری روش زمینه‌ای است. درنهایت نیز با ارائه چشم‌اندازها و سیاست‌گذاری‌های کلی توسعه برنامه‌ها و پروژه‌های عملیاتی در راستای تحرک بخشی به وضعیت موجود و استفاده از ظرفیت‌های موجود استان ارائه می‌شود. همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، تحلیل تماتیک داده‌های گردآوری‌شده این بخش به استخراج ۱۳ مقوله اولیه، ۶ مقوله ثانویه و یک مقوله هسته منجر شده است.

جدول ۲. تحلیل تماتیک توسعه‌نیافتگی بخش آب استان کردستان

مقوله هسته	مقولات ثانویه	مقولات اولیه	مفاهیم	
توسعه‌نیافتگی مدیریت	تغییرات اقلیمی	کاهش آب باران و نزولات	منحنی‌های تراز آب زیرزمینی دارای راستای شمالی جنوبی بوده، محدودیت کمی برداشت آب، افزایش شوری آب زیرزمینی در نواحی انتهایی دشت‌ها، کاهش آب‌دهی منابع آب زیرزمینی در شرق استان، افت سطح آب زیرزمینی، ضخامت تقریبی سازندهای سخت‌درز و شکافدار و وسعت و ضخامت و ضریب ذخیره متوسط آبخوان‌های آبرفتی، کاهش و محدودیت ذخیره تجدیدشونده درمورد آب‌های سطحی حجم آبی تجدیدشونده مخازن آب در سازند سخت است، کاهش بارندگی، کاهش آب سدها، خشک‌شدن تالاب‌ها و رودخانه‌ها، افزایش میزان هدررفت آب، مصرف بیش از اندازه بخش کشاورزی، شرایط کوهستانی، وجود آب در پایین‌دست و نیاز شدید به آب در بالادست، موانع اجتماعی بهره‌برداری از جمله افزایش تنش‌ها و حساسیت‌های	
		کاهش آب سدها و تشدید مسائل زیست‌محیطی و بهره‌برداری		
		کمبود اعتبارات در بخش عمران و اجرا		
	فقدان مدیریت یکپارچه منابع آب و کمبود اعتبارات	کمبود اعتبارات در بخش مطالعات و		کمبود توان مالی شرکت
		مدیریت آب سدها توسط آب منطقه‌ای استان‌های مجاور		کمبود تعامل با دانشگاهیان
		بی‌توجهی نخبگان و سیاستمداران محلی		کم‌توجهی نمایندگان مجلس شورای

مفاهیم	مقولات اولیه	مقولات ثانویه	مقوله هسته
قومی، وجود معارضان مردمی، مخالفت‌های انجمن‌های زیست‌محیطی، انتقال آب سدها، در نظر نگرفتن مباحث فرهنگی و اجتماعی انتقال و بهره‌برداری آب سدها، نبود مطالعات فرهنگی اجتماعی، در نظر نگرفتن نظر مردم در مسائل آب، وجود تنش آبی، در نظر نداشتن مسائل زیست‌محیطی و فرهنگی و اجتماعی و سیاسی، وجود معارضان محلی، تشدید تعارضات بین نهادها و بخش نظامی و امنیتی، تشدید تعارضات اجراکنندگان طرح با مردم و بدنه مدنی جامعه مانند انجمن‌ها و... شرایط کاهش تخصیص آب به شیلات و بخش کشاورزی، دستورالعمل‌های فوری و بدون مشورت، اجرای برنامه‌ها از بالا به پایین، نبود مشارکت بخش دانشگاهی، نبود حمایت شوراها و نمایندگان و لابی‌گری آن‌ها در تخصیص و بهره‌برداری از آب سدها و رودخانه‌ها، کاهش اعتبارات در چند سال اخیر	اسلامی به مسئله آب به بحران‌ها و پیامدهای اجتماعی ناشی از آن	به اهمیت مسئله آب در استان	منابع آب استان کردستان
	شرایط کوهستانی استان و موانع بهره‌برداری از آب	موانع طبیعی بهره‌برداری	
	آب در پایین‌دست استان و نیاز شدید در مناطق بالادست استان (ناهمخوانی تقاضا و عرضه آب)		
	هدررفت زیاد آب از طریق کشاورزی و کاهش تخصیص آب به بخش کشاورزی	کاهش سهم تخصیص به شیلات و کشاورزی و...	
	کاهش تخصیص آب به شیلات و عدم صدور مجوز از مرکز		
	وجود تنش آبی		
	تعارضات مردمی و معارضان محلی در نظر نداشتن مسائل زیست‌محیطی و فرهنگی و اجتماعی و سیاسی	مسائل و بحران‌های انتقال آب سدها	

منبع: نتایج پژوهش

۵.۱. زمینه‌های شکل‌گیری توسعه نیافتگی

عوامل زمینه‌ای که مجموعه‌ای از ویژگی‌ها است که به پدیده‌ای ویژه دلالت می‌کند و محل وقوع و اتفاق مرتبط با پدیده محوری است که در آن کنش متقابل برای پاسخ، اداره و کنترل پدیده صورت خواهد گرفت. شرایط زمینه‌ای که موجب پیدایی مقوله محوری شده «موانع طبیعی بهره‌برداری از آب» است. در واقع، کلیه پروژه‌های توسعه‌ای در استان نیازمند یک بخش الحاقی مربوط به شرایط و وضعیت جغرافیایی و طبیعی آن به‌عنوان یکی از موانع انجام کار و پیشبرد پروژه‌ها است. این موضوع به نظر مصاحبه‌شوندگان یکی از عوامل زمینه‌ای دخیل در کندی روند توسعه و سامان‌دهی آب در استان کردستان است. آن‌ها به رودخانه‌هایی اشاره دارند که بهره‌برداری از آن‌ها به دلیل ناهم‌سطحی آن‌ها با اراضی کشاورزی استان شرایط بهره‌برداری را در نواحی کوهستانی سخت‌تر کرده است. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این مورد می‌گوید: «با توجه به توپوگرافی مناطقی که حوضه آبریز استان‌ها به خارج از استان می‌رود، سامان‌دهی و انتقال شبکه آب به‌سختی انجام می‌شود. دو حوضه آبریز در مناطق غربی استان داریم که برای مهار آب‌های آن لازم است سدهایی بسته شود تا انتقال آب به مناطق شرقی و مرکزی ایران انجام شود. همین هم متقبل هزینه‌های زیادی است و شرایط توپوگرافی نمی‌گذارد کار را بهتر و سریع‌تر انجام دهیم» (کد مصاحبه: ۱).

یکی دیگر از مسائل، به باور مصاحبه‌شوندگان، ناهمگونی وضعیت عرضه و تقاضا است. به عبارت دیگر، به موازات مسئله قبلی، از سویی بیشتر حجم آب استان اعم از منابع آبی، نزولات جوی و... در مناطق غربی استان واقع شده است - که تا حدی به دلیل میزان بارندگی بالای آن، بخشی از فعالیت‌های کشاورزی را بی‌نیاز از منابع آبی کرده است و به دلیل توپوگرافی آن مناطق، اراضی کشاورزی مستعدی نیز در آنجا وجود ندارد- و از سوی دیگر، بیشترین اراضی کشاورزی استان در دشت‌های شرق استان واقع شده که با مشکل کم‌آبی مواجه هستند و میزان بارندگی سالانه نیز کمتر از بخش‌های غربی است. به همین دلیل، از یک طرف منابع آبی در بخش‌های غربی است و از سوی دیگر، نیاز آبی در بخش شرقی واقع شده است. این وضعیت طبیعی تا آنجا که به مسئله مدیریت آب مربوط

می‌شود، فی‌نفسه به کندی روند توسعه منجر شده است: «بله شرایط توپوگرافی مانند خیلی از اقدامات و کارهایی می‌شود که باید انجام داد. مخصوصاً در مناطق غربی استان توپوگرافی سخت و کوهستانی را داریم. طرح‌های انتقال آب هم جزو طرح‌هایی هستند که روند توسعه‌ای را در این بخش، کند به پیش می‌برند» (کد مصاحبه: ۲).

با این حال، آنچه از نظر مصاحبه‌شوندگان علت اصلی این وضعیت توسعه‌نیافتگی است، مدیریت غیراستانی آب و کمبود اعتبارات استانی مربوط به فعالیت‌های بهره‌برداری از منابع آبی است.

۵.۲. شرایط علی توسعه‌نیافتگی

عوامل علی‌دربگیرنده مقولاتی است که به صورت مستقیم بر بازتولید توسعه‌نیافتگی حوزه آب استان تأثیرگذار بوده است. از این عوامل یا شرایط گاهی با عنوان شرایط عوامل پیشگام یا مقدم نیز نام برده می‌شود. عوامل علی‌پدیده مورد نظر «فقدان مدیریت یکپارچه منابع آب و کمبود اعتبارات» است. قدرت مانور هر سازمانی تا حد بسیار زیادی به مسئله بودجه سازمان و اعتبارات آن برمی‌گردد. شرکت آب منطقه‌ای استان به عنوان متولی اصلی مدیریت پروژه‌های مربوط به منابع آب با کسری بودجه روبه‌رو است که بخشی از پروژه‌ها و برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت سازمان را در رابطه با مدیریت و سامان‌دهی پروژه‌های حوزه آب استان را با چالش جدی مواجه ساخته است. یکی از کارشناسان حوزه آب در این باره می‌گوید: «یکی از مشکلات اساسی ما کمبود بودجه و اعتبارات است. متأسفانه کارهای زیادی برای انجام دادن داریم که پولی برای آن نداریم... لزوماً هر پروژه و طرحی لازم است اعتبارات آن تخصیص داده شود. ما متأسفانه در این زمینه با مشکل جدی مواجه هستیم. متأسفانه دست ما نیست» (کد مصاحبه: ۴).

آن‌ها همچنین به مشکلات مالی مربوط به بخش مطالعات و پژوهش‌های حوزه آب نیز اشاره دارند. به باور کارشناسان حوزه پژوهش آب منطقه‌ای، اعتبارات و توان مالی شرکت به گونه‌ای است که توانایی پرداختن به پروژه‌های مطالعاتی را ندارد که به نظر آن‌ها یکی از اصلی‌ترین محورهای شروع و مدیریت و ارزیابی هر پروژه توسعه‌ای در این حوزه است: «الان واقعاً مشکل کسری بودجه داریم. لازم است قبل از هر تصمیمی به تخصیص اعتبار و بودجه فکر کرد و بعد پروژه را تعریف و اجرا کرد... خیلی از پروژه‌های ما الان نیمه‌کاره هستند یا در مرحله مطالعاتی باقی مانده‌اند و سبب این کار هم نبود اعتبارات و بودجه است که متأسفانه در این چند سال هم با مشکل زیادی مواجه بوده‌ایم» (کد مصاحبه: ۳).

با این حال، آنچه بیش از همه مدیریت منابع آبی استان را به چالش کشیده، سیاست‌های کلان کشوری در زمینه مدیریت غیراستانی آب، به ویژه سدهای استان کردستان است. این موضوع به باور صاحب‌نظران و کارشناسان سازمانی، از جدی‌ترین عوامل کاهش قدرت مانور و مدیریت استانی در رابطه با پروژه‌های پیشرانی است که نیاز به تخصیص آب دارند. آن‌ها اشاره می‌کنند که مدیریت سدهای مهم و با کاربری تأمین آب کشاورزی اعم از سامانه سد آزاد، سد گاوشان و... در حیطه مدیریت استان قرار ندارد: «سدهایی داریم که حوضه آبریزشان و پایابشان در داخل استان هستند، اما مدیریت آن‌ها در استان‌های همجوار انجام می‌شود. خوب با این وضعیت چه کار می‌شود کرد وقتی ما بارها نامه‌نگاری‌هایی انجام داده‌ایم که یا میزانی از آب را به استان بازگردانند یا سهمی را به مزارع کشاورزی در این مناطق تخصیص بدهید» (کد مصاحبه: ۵).

۵.۳. شرایط مداخله‌گر توسعه‌نیافتگی

عوامل مداخله‌گر به آن دسته از عوامل اطلاق می‌شود که با مداخله در شرایط زمینه‌ای و تشدید عوامل علی در شکل‌گیری پدیده محوری نقش ایفا می‌کنند. در اینجا این عوامل عبارت‌اند از: تغییرات اقلیمی و بی‌توجهی نخبگان دانشگاهی و نمایندگان به مسئله آب

استان. استان کردستان به دلیل واقع شدن در موقعیت جغرافیایی مناسب در کشور ایران، از وضعیت مناسبی از نظر منابع آبی برخوردار است و دارای شرایط بهتری از سایر نقاط کشور است. به باور کارشناسان، تغییرات اقلیمی تأثیر زیادی بر قرارگرفتن استان کردستان در شرایط رو به بحران نهاده است. در واقع، کاهش تراز آب سدهای استان (به‌ویژه سد قشلاق که منبع اصلی تأمین آب شرب شهر سنندج است)، شروع دوره‌های خشکسالی مشهود در استان، کاهش ذخایر آبی استان و... همه حاکی از تأثیرات تغییرات اقلیمی در کنار بحث مدیریت است: «در چند سال اخیر با مشکل کم‌آبی و خشکسالی مواجه هستیم، همین نکته باعث شده که مشکلات زیادی برای این بخش ایجاد بشود، مهم‌ترین قضیه‌ای که برای ما مهم است کاهش ذخایر آبی استان و به‌ویژه سدها هستند و اگر هم امسال باران نیارد این وضعیت وخیم‌تر می‌شود» (کد مصاحبه: ۱۲).

علی‌رغم اهمیت مسئله تغییرات اقلیمی، مصاحبه‌شوندگان، بی‌توجهی جامعه دانشگاهی و نمایندگان مجلس استان کردستان به مسائل تنش آبی، بحران‌های پیش‌روی منابع آبی کردستان و... را از جمله عوامل مداخله‌گر در توسعه‌نیافتگی مدیریت بر منابع آب استان قلمداد می‌کنند. در واقع به باور آن‌ها، کم‌توجهی نخبگان دانشگاهی به مسئله آب و عدم تمایل یا فقدان قدرت سیاسی و چانه‌زنی نمایندگان مجلس در رابطه با مدیریت‌های چانه‌زنی در منابع آبی استان (به‌ویژه سدها) و عدم پیگیری‌های آن‌ها برای حل و فصل این موضوع از طریق فشار بر بدنه مدیریتی-اداری کلان کشور و وزارتخانه‌ها شرایط علی توسعه‌نیافتگی مدیریت آب استان را سرعت بخشیده‌اند: «حقیقتش به دلیل اینکه ما قدرت چانه‌زنی در مجامع عمومی و مجلس و حتی در بین دانشگاهیان خودمان نداریم... نمی‌توانیم، در مجامع قانون‌گذار و سیاست‌گذاران کشور و برنامه‌ریزانی که دارند برای آب برنامه‌ریزی می‌کنند، فشار بیاوریم و حق خودمان را درباره آب استان بگیریم. ما عاجزانه از نخبگان دانشگاهی خواهش کردیم که در این زمینه کمک کنند. مقالاتی بنویسند و گزارش‌هایی تهیه کنند که ما بتوانیم از طریق آن‌ها اقدام‌های عملی و اجرایی انجام دهیم» (کد مصاحبه: ۴). «مشکل ما دقیقاً از آنجایی شروع می‌شود که طرح‌های مطالعاتی هیچ‌وقت به مرحله عملیاتی و پیاده‌سازی در نمی‌آیند... منظورم این است که طبق برنامه جلو نمی‌رویم و به سبب مشکلاتی که وجود دارد به‌ویژه در اجراء، مخاطرات و اعتراض‌ها و... هم زیاد می‌شود» (کد مصاحبه: ۱۰).

از نظر مصاحبه‌شوندگان، وضعیت فوق به پیامدهای بی‌شماری منجر شده است؛ به‌عنوان مثال، آن‌ها اشاره می‌کنند که استان کردستان جزو استان‌های پرآب کشور بوده و چه از طریق سدهای به بهره‌برداری رسیده و چه از راه رژیم طبیعی رودخانه‌های استان (به‌عنوان استان بالادستی) به منبع تأمین آب تمامی استان‌های هم‌جوار خود تبدیل شده است. این در حالی است که بسیاری از پروژه‌های پیشران کشاورزی استان به دلیل عدم تأمین منابع آبی دچار مشکل شده‌اند: «خیلی از منابع آبی ما در سدهایی ذخیره شده است که مدیریت آن‌ها در دست استان‌های هم‌جوار است. در پایاب همین سدها، ما کشاورزان زیادی داریم که احتیاج به آب دارند و پیگیری‌هایی که در این زمینه انجام شده است و بنده اطلاع دارم به جایی نرسید که آن‌ها باید قدر و سهممان را بپردازند» (کد مصاحبه: ۱۳).

این بحث‌ها نشان می‌دهد وضعیت تخصیص منابع آب با توجه به پتانسیل‌های استان در منابع آب سطحی کافی نبوده و سرانه بهره‌برداری آب به دلیل عدم تخصیص منابع کافی آب سطحی و انتقال آن به سایر استان‌ها کافی نیست. از این‌رو محدودیت‌های تخصیص آب به عدم توسعه‌یافتگی منجر خواهد شد و لازم است بازنگری جدی به تخصیص آب از منابع زیرزمینی و سطحی در استان انجام شود.

۵.۴. پیامدهای توسعه نیافتگی

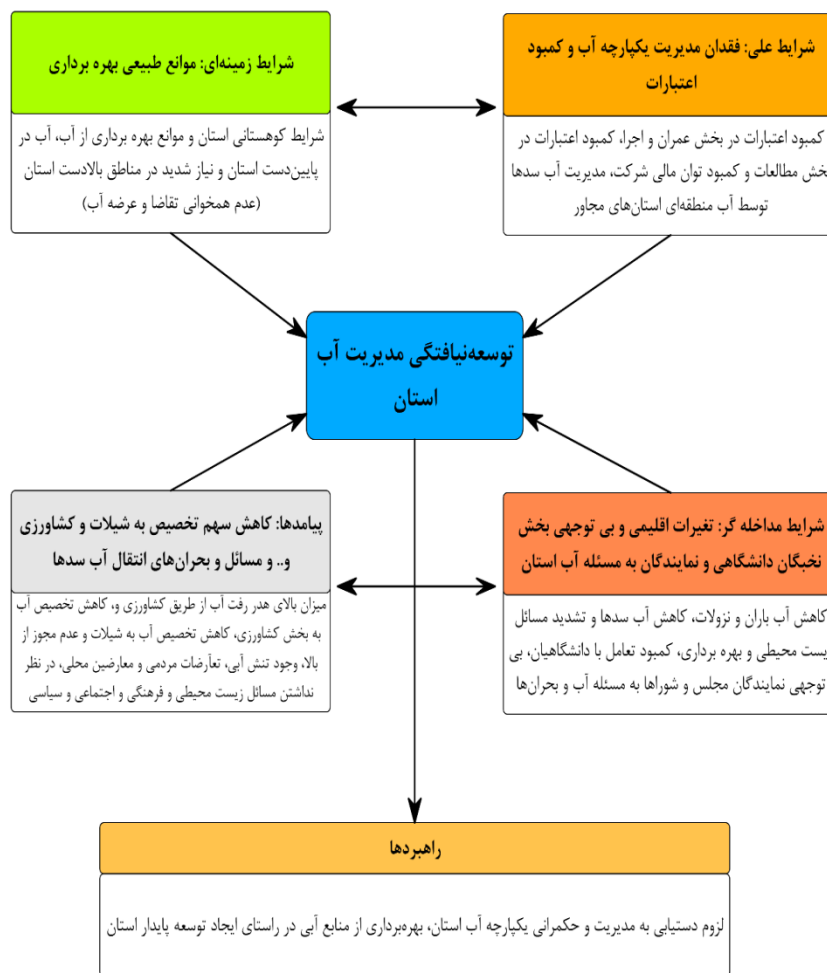
پیامدها در این مدل عبارت‌اند از آن دسته از پیامدهایی که ناشی از شرایط زمینه‌ای، علی و مداخله‌گر شکل‌دهنده پدیده محوری است. در این زمینه، پیامدهای توسعه نیافتگی بخش آب عبارت‌اند از: کاهش سهم تخصیص به شیلات و کشاورزی و ... مسائل و بحران‌های انتقال آب سدها. مدیریت پایدار منابع آب، با توجه به فزاینده‌گی تقاضا و رخداد کم‌آبی‌های گسترده، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای کشور به حساب می‌آید. سدسازی برای ذخیره منابع محدود آب، بالقوه می‌تواند امکان استفاده کارآمدتر از آن‌ها را فراهم کند. اما اجرای غیراصولی و بدون ارزیابی‌های همه‌جانبه از پیامدهای آن به‌ویژه برای جوامع هدف، اکوسیستم‌های محیطی و انسانی را از فواید آب‌های سطحی محروم کرده و پیامدهای ناگواری برای آن‌ها به دنبال خواهد داشت. در نتیجه انتقال آب سدهای استان کردستان به استان‌های دیگر، وضعیت کشاورزی استان به‌ویژه بخش زراعت آبی دشت‌های شرقی استان و فقدان تخصیص آب به فعالیت‌های پیشران شیلات و آبی‌پروری در استان کردستان، ضربه سنگینی به پیشرفت و توسعه طرح‌های اقتصاد کشاورزی استان وارد می‌کند. برخی از پروژه‌های جدی حوزه آبی‌پروری در برنامه‌های توسعه شیلات جهاد کشاورزی استان وجود دارد که شرکت آب منطقه‌ای توانایی تأمین و تخصیص آب مورد نیاز آن را ندارد: «در زمینه تأمین آب نه تنها در بخش کشاورزی بلکه در بخش شیلات هم با مشکل مواجه هستیم و مواردی از قبیل استفاده از سدها و رودخانه‌های مرزی در دستور کار قرار داشته، اما به دلیل تداخلات و بحث مدیریت آب استان تأمین آب در این زمینه دشوار است» (کد مصاحبه: ۶).

نگاه عمیق به موضوع آب و بحران ناشی از آن نشان می‌دهد بیشتر مسائل پیش‌آمده در این زمینه ناشی از سیاست‌گذاری غیرصحیح، غیرکارشناسانه و شتاب‌زده بوده است که ممکن است به بحران‌های اجتماعی و سیاسی نیز منجر شود. تنش آبی استان کردستان، با علم به برنامه‌های انتقال آب از استان کردستان - که خود نشانه‌هایی از روبه‌رو شدن با بحران آب را طی چند سال گذشته آشکار ساخته است - می‌تواند زمینه‌های ایجاد نزاع و خصومت میان مردمان استان کردستان و استان‌های هم‌جوار را فراهم آورد: «متأسفانه با وضعیتی که الان به‌ویژه در استان‌های هم‌جوار با ما مشکل دارند، وضعیتی که در آب‌های استان کردستان به سدهایی می‌رسد که مدیریت آن‌ها در استان‌های هم‌جوار است و در این زمینه سهم آب استان تخصیص داده نشده است. مردم هم ناراضی هستند و می‌خواهند از آن‌ها استفاده کنند؛ مثلاً سد گاوشان را مثال می‌زنم که مدیریت آن در استان کرمانشاه است ... مردم می‌خواهند مشکل را حل کنیم و خواهان آب برای کشاورزی و شیلات هستند. همین امر سبب شده با استان کرمانشاه و مردم آنجا در نزاع قرار گیرند و حتی باعث شکاف‌های محلی هم شده است» (کد مصاحبه: ۱۱).

با افزایش تقاضا برای آب در این مناطق، بر اثر رشد جمعیت و توسعه فعالیت‌ها در همه مناطق پیرامونی استان کردستان، می‌توان انتظار داشت که رقابت برای سهم بیشتری از منابع آب که منشأ تولید آن در استان کردستان است، به شدت افزایش یابد. با این حال، پیامدهای مدیریت غیراستانی سدهای استان فقط متوجه نکته فوق نیست. همچنین کارشناسان از پیامدهای زیست‌محیطی برنامه‌های سدسازی استان می‌گویند. به باور آن‌ها غرق شدن هزاران هکتار جنگل و مرتع درجه یک، وارد آمدن آسیب جدی به یکپارچگی مناطق، سرزندگی رودخانه و حیات وحش مناطق، مخاطرات برای سکونت‌پذیری اکوسیستم سکونتگاهی و پایداری نظام معیشتی، شکل‌گیری موج مهاجرت از روستاهای زیرآب‌رفته به شهرهای استان را از جمله پیامدهای این روند غیرکارشناسی شده سدها می‌پندارند: «یکی از مشکلات اساسی استان کردستان، افزایش سدسازی و نبود مطالعات پایه و اساس آن است. کسانی که می‌خواهند به هر طریقی سدهای استان ساخته شود، بر مخاطرات آن از جمله مخاطرات سکونت‌پذیری، مهاجرت روستاییان، حاشیه‌نشینی و شکل‌گیری تضادها و تناقض‌ها و نزاع‌های قومی توجه چندانی ندارند و اتفاقاً این مشکلات در آینده گریبان‌گیر استان و حتی کشور می‌شود» (کد مصاحبه: ...)

۸). «در برنامه‌ها و پیش‌نویس طرح‌های عمرانی مخصوصاً در پروژه‌های سدسازی و کشاورزی ضوابط زیست‌محیطی هرچند وجود دارد، اما نادیده گرفته می‌شود» (کد مصاحبه: ۹).

از طرفی نیز خروج قسمت اعظم آب موجود از استان، برنامه‌های توسعه‌ای مخرب محیط‌زیست استان، مدیریت غیراصولی منابع آب، عدم تمرکز و توازن قدرت بین مدیران محلی، استانی و ملی، حفر چاه‌های غیرمجاز و برداشت‌های بی‌رویه از منابع زیرزمینی (به‌ویژه در بخش شرقی استان)، فقدان کشاورزی برمبنای اصول توسعه‌ی پایدار و کاهش نزولات جوی و خشکسالی، همگی سبب شده‌اند تا کردستان از نظر مصاحبه‌شوندگان در معرض بحران و تنش آبی گسترده‌ای در دهه آینده قرار بگیرد: «مدیریت غیراصولی نبود برنامه منسجم، کم‌توجهی به مباحث اجتماعی و فرهنگی، احداث سدها و همچنین در این چند سال مشکل خشکسالی عواملی هستند که سبب شده‌اند استان کردستان به‌ویژه در چند سال اخیر با مشکل آب مواجه شود، حتی آب شرب... این وضعیتی که توضیح دادم، نشان از یک بحران عمیق در مسئله آب و متعاقباً مسئله توسعه در استان دارد» (کد مصاحبه: ۱۰).

شکل ۱. مدل مفهومی توسعه نیافتگی مدیریت آب استان کردستان

منبع: نتایج پژوهش

۶. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به هدف و سؤالات پژوهش، دستیابی به مدل مفهومی جهت تفسیر و توضیح موضوع لازم است. در این پژوهش با توجه به رویکرد توسعه محلی و روش زمینه‌ای در دستیابی به این امر، در نهایت مدل مفهومی زایل شدن ظرفیت‌های توسعه‌ای مدیریت آب استان کردستان به‌عنوان اصلی‌ترین دستاورد این پژوهش مورد بحث واقع شد. براساس این مدل، زایل شدن ظرفیت‌های مدیریت آب استان ناشی از ارتباط مستقیم و دوسویه میان شرایط زمینه‌ای (یعنی موانع طبیعی بهره‌برداری) و شرایط علی (فقدان مدیریت یکپارچه منابع آب و کمبود اعتبارات) است. زمینه‌های توسعه‌نیافتگی مدیریت آب را باید در عواملی همچون شرایط کوهستانی استان و موانع بهره‌برداری از آب و ناهمخوانی تقاضا و عرضه آب (یعنی آب در پایین دست استان و نیاز شدید در مناطق بالادست) جست‌وجو کرد. به این وضعیت باید کمبود اعتبارات در بخش عمران و اجرا، کمبود اعتبارات در بخش مطالعات و کمبود توان مالی و مدیریت آب سدها توسط آب منطقه‌ای استان‌های مجاور را به‌عنوان شرایط علی اضافه کرد. از طرفی نیز ما با مسائلی همچون تغییرات اقلیمی و بی‌توجهی بخش نخبگان دانشگاهی و نمایندگان به مسئله آب استان مواجه هستیم که به‌عنوان عوامل مداخله‌گر، نقش مهمی در فرایند توسعه‌نیافتگی در حوزه آب ایفا می‌کنند؛ یعنی کاهش آب باران و نزولات جوی، کاهش آب سدها و تشدید مسائل زیست‌محیطی و بهره‌برداری، کمبود تعامل با دانشگاهیان و همچنین بی‌توجهی نمایندگان مجلس و شوراها به مسئله آب و بحران‌های ناشی از آن مداخله‌ای مستقیم در توسعه‌نیافتگی مدیریت آب دارند. پیامدهای این وضعیت، کاهش سهم تخصیص به شیلات و کشاورزی و... و مسائل و بحران‌های انتقال آب سدها بوده است. به عبارت دیگر، هدررفت زیاد آب از طریق کشاورزی و کاهش تخصیص آب به بخش کشاورزی، کاهش تخصیص آب به شیلات و عدم مجوز از بالا، وجود تنش آبی، تعارضات مردمی و معارضات محلی، در نظر نداشتن مسائل زیست‌محیطی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مهم‌ترین پیامدهای مورد شناسایی در مدل به‌دست آمده هستند؛ بنابراین مهم‌ترین راهبردهایی که می‌توانند این فرایند توسعه‌نیافتگی را در وهله اول متوقف و فرایند توسعه‌یافتگی را تسهیل کنند، لزوم دستیابی به مدیریت و حکمرانی یکپارچه آب استان و بهره‌برداری از منابع آبی در راستای توسعه پایدار استان خواهند بود. توسعه‌ای که از بعد محلی، تأثیر بسیار زیادی بر اقتصاد و اجتماع جامعه محلی نیز خواهد گذاشت.

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که آب -به‌عنوان یک عامل مؤثر در توسعه- یک فرصت و ظرفیت مناسب در استان کردستان به‌شمار می‌رود، اما به‌دلیل رویکردهای نامتناسب و ناکارآمد در نحوه استفاده از آن، در شرایطی که تغییری مناسب در رویه‌های کنونی ایجاد نشود، به تدریج به یک تنگنا یا عامل محدودکننده توسعه در این قلمرو تبدیل می‌شود. این امر در پژوهش مدنی (۲۰۱۴) نیز مورد بحث واقع شده است. تغییر نوع رویکرد به مسائل آب و مدیریت آن، یک ضرورت است؛ تغییری که به باور نخبگان استان، حتی پس از وضعیت بحرانی چند سال گذشته، هنوز هم اتفاق نیفتاده است. این در حالی است که نظرات مصاحبه‌شوندگان حاکی از وجود ظرفیت‌های وسیعی جهت توسعه در حوزه آب در استان کردستان است. نتایج پژوهش منسوری‌مقدم و همکاران (۱۴۰۱) و لاک‌وود و همکاران (۲۰۱۰) نیز گویای این واقعیت است. متولیان و گروه‌های مرتبط با مسئله آب در استان کردستان معتقد بودند ظرفیت بالای سدسازی، شرایط توپوگرافی و آب‌وهوایی، وجود رودخانه‌ها و منابع آبی فراوان، توسعه اراضی آبی، طرح‌های پیشران در زمینه کشاورزی، آبیاری تحت فشار و... مهم‌ترین ظرفیت‌های توسعه‌ای بخش آب استان کردستان هستند که باید مورد توجه جدی قرار گیرند؛ بنابراین باید مزیت نسبی آب قابل بهره‌برداری و ذخیره‌سازی آن، توسعه سامانه‌های نوین آبیاری و فعالیت‌های کشاورزی و توسعه فعالیت‌های شیلات و آبزیان را در بطن سیاست‌های توسعه‌ای با تأکید بر توسعه محلی قرار داد.

اما هیچ توسعه‌ای بدون داشتن چشم‌انداز و سیاست‌گذاری‌های مدون و بلندمدت امکان‌پذیر نیست. نگاه عمیق به موضوع آب و بحران ناشی از آن نشان می‌دهد بیشتر مسائل پیش‌آمده در این زمینه ناشی از سیاست‌گذاری غیرصحیح، غیرکارشناسانه و شتاب‌زده بوده است. سیاست‌های اعمال‌شده، عملاً موجب ایجاد، تقویت و تشدید بحران آب شده است که نه فقط در حوزه آب، بلکه در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی پیامدهایی به دنبال داشته است. از این‌رو، توسعه وضعیت آب استان کردستان را باید در چشم‌اندازهای بلندمدت توسعه پایدار ترسیم کرد که عبارت‌اند از «لزوم دستیابی به مدیریت و حکمرانی یکپارچه آب استان» و «بهره‌برداری از منابع آبی در راستای ایجاد توسعه پایدار استان». در راستای حرکت در مسیر چشم‌اندازهای مورد اشاره باید برنامه‌هایی کلی بررسی و تدوین شود. این برنامه‌ها به‌نوعی زمینه‌سازی برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های پیشران حوزه آب استان خواهند بود؛ به‌طوری‌که بدون توجه به این برنامه‌ها و الزامات خاص توسعه‌ای نمی‌توان شاهد اجرای موفقیت‌آمیز طرح‌ها و پروژه‌های پیشران بود. جدول ۳ چشم‌اندازها و پیشنهاد‌های توسعه‌ای آب استان کردستان را به‌دست می‌دهد.

جدول ۳. چشم‌اندازها و پیشنهاد‌های توسعه‌ای - کاربردی در حوزه آب استان کردستان

پیشنهادها	چشم‌انداز
افزایش سمینارها و نشست‌ها و همایش درمورد مسائل و بحران‌های پیشرو آب استان	لزوم دستیابی به مدیریت و حکمرانی یکپارچه آب استان و بهره‌برداری از منابع آبی در راستای ایجاد توسعه پایدار استان
همکاری شوراهای شهر، همکاری نمایندگان مجلس و پیگیری مسائل آب استان	
افزایش همکاری با انجمن‌های مردم‌نهاد	
افزایش اعتبارات برای اتمام پروژه‌های در دست احداث، افزایش اعتبارات و بودجه مطالعات	
انجام پژوهش‌های گروهی با مشارکت تیم‌های تخصصی با محوریت دانشگاه مادر استان	
توسعه و بهره‌برداری از منابع آب‌های سطحی و حفاظت از حوزه‌های آبخیز استان	
توسعه شیلات استان با اختصاص سهمیه آب به پروژه‌های پیشران استان	
ایجاد زمینه‌های لازم برای جلب مشارکت مردمی و بخش خصوصی در بهره‌برداری و مدیریت آب	
نهادینه کردن رویکرد مدیریت عرضه و تقاضا و افزایش سطح آگاهی عمومی در مدیریت بهینه مصرف آب	
الزام به انجام مطالعات کارشناسانه و ارزیابی‌های زیست‌محیطی، فرهنگی و اجتماعی پیش از ساختن سدها	
مهار آب‌های سطحی استان، با احداث سدهای ذخیره‌ای و تنظیمی بزرگ و کوچک و سایر تأسیسات لازم زیربنایی در بخش آب	

منبع: نتایج پژوهش

منابع

- ابراهیم‌پور، صدیقه (۱۳۸۹). رتبه‌بندی استان‌های ایران براساس شاخص‌های توسعه انسانی در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه یزد. علوم اجتماعی. گروه جامعه‌شناسی.
- احمدی، عاطفه، امرائی، علی، مرادی، اعظم، و کوهستانی، رضا (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل شاخص توسعه انسانی (HDI) در شهرستان‌های استان کردستان. *اولین همایش ملی معماری، مرمت، شهرسازی و محیط‌زیست پایدار*. ۲۸ شهریور ۱۳۹۲.
- استراوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۴). *مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*. تهران: نشرنی.
- جلایی‌پور، حمیدرضا و باینگانی، بهمن (۱۳۹۵). مطالعه جامعه‌شناختی پیامدهای اقتصادی بازار و تجارت مرزی (اتنوگرافی انتقادی بازار مرزی بانه). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۴، ۵۳۹-۵۷۳. <https://doi.org/10.22059/jisr.2017.60887>
- چشمی، محمد و احمدی سیدآبادی، سمیه (۱۳۹۵). نقش جامعه‌شناسی آب در مدیریت مصرف و کاهش بحران آب. *کنگره علوم مهندسی آب و فاضلاب ایران*. دانشگاه تهران. بهمن ۱۳۹۵، ۱۱۴۹.
- حاتمی‌نژاد، حسین، شیخی، عبدالله، رحمتی، خسرو و شریف‌زاده اقدم، ابراهیم (۱۳۹۴). برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری شهرستان بانه. *نشریه گردشگری شهری*، ۲(۲)، ۱۶۷-۱۹۰. <https://doi.org/10.22059/jut.2015.55832>
- حاجی‌نژاد، علی و احمدی، علی (۱۳۸۹). تأثیرات اقتصاد گردشگری تجاری بر مناطق شهری؛ مورد مطالعه: شهر بانه. *پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری*، ۱(۲)، ۷-۲۲. <https://dori.net/dor/20.1001.1.25383930.1389.1.2.1.7>
- خیرالدین، رضا و رازپور، مهدی (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل چالش‌های پایداری و توسعه فضایی در شهر مرزی بانه. *نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۲۷(۲۵)، ۶۳-۸۴. <https://dori.net/dor/20.1001.1.22285229.1395.7.25.4.3>
- عزیزی، سعید، عبدی، عبدالله، و کاویانی، مراد (۱۳۹۴). نقش بازارچه‌های مرزی در همگرایی ملی (مورد مطالعه: بازارچه مرزی سیران‌بند بانه). *پژوهشنامه مطالعات مرزی*، ۳(۱)، ۱۴۶-۱۱۷. http://bss.jrl.police.ir/article_17498.html
- فلیک، اووه (۱۳۸۷). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشرنی.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی ضد روش*. تهران: جامعه‌شناسان.
- مرکز تحقیقات استراتژیک (۱۳۹۴). *مسئله‌شناسی استان کردستان*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری.
- منصوری‌مقدم، منصور، نصرتی، روح‌الله، و سپیدنامه، بهروز (۱۴۰۱). ارزیابی برنامه‌های توسعه‌ای با رویکرد مردم‌نگاری انتقادی (مورد مطالعه: پروژه‌های سدسازی در استان ایلام). *توسعه محلی (روستایی-شهری)*، ۱۴(۲)، ۳۳۳-۳۵۱. <https://doi.org/10.22059/jrd.2022.346564.668746>
- مهدوی علی، کرمی، طاهر، و اخوان، رضا (۱۳۹۵). اثر تناوب بهره‌برداری سقز بر زادآوری طبیعی درختان بنه (مطالعه موردی: جنگل‌های بنه استان کردستان، سنندج). *بوم‌شناسی جنگل‌های ایران*، ۴(۷)، ۱۸-۲۵. <http://dx.doi.org/10.52547/ifej.9.17.10>
- نادریان‌فر، مهدی، قنبری، سیروس، و بذرافشان، جواد (۱۴۰۰). اثرات طرح ۴۶ هزار هکتاری آبیاری دشت سیستان بر پایداری اجتماعی روستاها (مورد مطالعه: نواحی روستایی شهرستان هامون). *توسعه محلی (روستایی-شهری)*، ۱۳(۱۲)، ۴۵۵-۴۷۹. <https://doi.org/10.22059/jrd.2021.333497.668688>
- نامدار، محبوبه و بوذرجمهری، خدیجه (۱۳۹۵). تحلیل ابعاد اقتصادی-اجتماعی و زیست‌محیطی بحران خشکسالی و آثار آن بر خانوارهای روستایی؛ مطالعه موردی: روستاهای شهرستان زرین‌دشت. *فصلنامه روستا و توسعه*، ۱۹(۳)، ۱۶۱-۱۸۳. <https://doi.org/10.30490/rvt.2016.59475>
- Ahmadi, A., Amrai, A., Moradi, A., & Kouhestani, R. (2012). Investigation and analysis of Human Development Index (HDI) in the cities of Kurdistan province. *The First National Conference on Architecture, Restoration, Urban Planning and Sustainable Environment*. September 28. (In Persian)

- Atkinson, G. (2018). *Environmental and Natural Resource Economics: An Encyclopedia*: ABC-CLIO.
- Bell, M. M., & Ashwood, L. (2017). *Environmental Sociology: From Analysis to Action* (2nd Edition). Rowman & Littlefield Publishers.
- Crocker, D. A. (2006). *Sen and Deliberative Democracy, in Alexander Kaufman* (ed.), *Capabilities Equality: Basic Issues and Problems*. New York: Routledge.
- Ebrahimpour, S. (2009). Ranking of Iran's provinces based on human development indicators in 2015 and 2015. *Master's Thesis*. Yazd University. Social Science. Department of Sociology. (In Persian)
- Escobar, A. (1984). Discourse and Power in Development: Michel Foucault and the Relevance of his Work to the Third World. *Alternatives*, 10(3), 377-400.
- Escobar, A. (1987). Power and Visibility: The Invention and Management of Development in the Third World. *Unpublished PhD Dissertation*. University of California, Berkeley.
- Escobar, A. (1988). Power and Visibility: Development and the Invention and Management of the Third World. *Cultural Anthropology*, 3(4), 428-443.
- Escobar, A. (1995). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Flick, U. (2008). *An introduction to qualitative research*. Translated by: H. Jalili. Tehran: Ney. (In Persian).
- Gantray, H. (1986). Popular Participation in Development. In *Participation in Development*. Paris: Enesco.
- Gray, C., & Mueller, V. (2012). Drought and population mobility in rural Ethiopia. *World Development*, 40(1), 134-145. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.05.023>
- Grey, D., & Sadoff, C. W. (2007). Sink or swim? Water security for growth and development. *Water Policy*, 9(6), 545-571. <https://doi.org/10.2166/wp.2007.021>
- Hajineszhad, A., & Ahmady, A. (2011). The Economical Effect of Trade Tourism on Urban Areas; case study: Baneh City. *Journal of Urban Ecology Researches*, 1(2), 7-22. <https://dori.net/dor/20.1001.1.25383930.1389.1.2.1.7> (In Persian)
- Hataminejhad, H., Sheikhi, A., Rahmati, K., & Sharifzadeh Aghdam, E. (2015). Strategic Planning of Tourism Development Baneh City. *Urban Tourism*, 2(2), 167-190. <https://doi.org/10.22059/jut.2015.55832> (In Persian)
- Jalaeipour, H., & Bayangani, B. (2017). Sociological Study of the Economic Consequences of the Market and Border Trade (Critical Ethnography of Baneh Border Market). *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 5(4), 539-573. <https://doi.org/10.22059/jisr.2017.60887> (In Persian)
- Kheyrodin, R., Daneshpoor, A., & Razpoor, M. (2016). Review and Analysis the Challenges of Spatial Development Sustainability in Baneh Border City. *Journal of Research and Urban Planning*, 7(25), 63-84. <https://dori.net/dor/20.1001.1.22285229.1395.7.25.4.3> (In Persian)
- Kretzman, J., & McKnight, J. (1993). *Building communities from the inside out: a path toward finding and mobilizing a community's assets*. Chicago, IL: ACTA publications.
- Lockwood, M., Davidson, J., Curtis, A., Stratford, E., & Griffith, R. (2010). Governance principles for natural resource management. *Society and Natural Resources*, 23(10), 986-1001. <https://doi.org/10.1080/08941920802178214>.
- Madani, K. (2014). Water management in Iran: what is causing the looming crisis? *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 4, 315-328. <https://doi.org/10.1007/s13412-014-0182-z>
- Mahdavi, A., Karami, T., & Akhavan, R. (2016). Impact of Oleo-Gum resin extraction periodicity on natural regeneration of wild pistachio. *Ecology of Iranian Forests*, 4(7), 18-25. <http://ifej.sanru.ac.ir/article-1-221-fa.html> (In Persian)
- Mansouri Moghadam, M., Nosrati, R., & Sepidnameh, B. (2023). Evaluation of development plans with the approach of critical ethnography (Case study: Dam construction projects in Ilam province). *Community Development (Rural and Urban Communities)*, 14(2), 333-351. <https://doi.org/10.22059/jrd.2022.346564.668746> (In Persian)

- Mathie, A., & Cunningham, G. (2003). From clients to citizens: Asset-based community development as a strategy for community-driven development. *Development in Practice*, 13(5), 474-486. <http://dx.doi.org/10.1080/0961452032000125857>
- Mekonnen, M. M., & Hoekstra, A. Y. (2016). Four billion people facing severe water scarcity. *Science Advances*, 2(2), e1500323. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1500323>
- Mohammadpour, A. (2012). Anti-method qualitative research method. Tehran: Sociologists Publishing House. (*In Persian*)
- Namdar, M., & Bouzarjomehry, Kh. (2016). Analysis of socio-economic and environmental aspects of drought crisis and its impacts on rural households: A case study of Villages of Zarindasht county, Iran. *Village and Development*, 19(3), 161-183. <https://doi.org/10.30490/rvt.2016.59475>. (*In Persian*)
- Rahnema, M., & Victoria B. T. (1997). *The post-development reader*. Zed Books.
- Rahnema, M. (1992) *Participation, in Development Dictionary: a Guide to Knowledge as Power*. Wolfgang Sachs, ed. London: Zed Books.
- Sen, A. (2003). *Democracy and Its Global Roots*. New Republic. 229(4), 28-35.
- Strategic Research Center (2014). Problemology of Kurdistan province. Tehran: Presidential Strategic Research Center. (*In Persian*)
- Strauss, A., and Juliet, C. (2014). *Fundamentals of qualitative research: techniques and stages of generating grounded theory*. Tehran: Ney Publishing. (*In Persian*)